

Universitat
de les Illes Balears

L'ESTUDI DE LA GEOGRAFIA DE LA POBLACIÓ ALS ESTUDIS DE SECUNDÀRIA

Autora: Francisca Cànaves Bauçà

Memòria del Treball de Fi de Màster

Màster Universitari de Formació del Professorat
(Especialitat/Itinerari de Ciències Socials, Geografia i Història)

de la

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2014/2015

Data 23/07/2015

Signatura de l'autor

Nom Tutor del Treball Antoni Ordinas Garau

Signatura Tutor

Acceptat pel Director del Màster Universitari de Formació del Professorat

Signatura

Resum

La Geografia de la Població és una branca de la Geografia que té una importància cabdal en la formació dels alumnes per a la seva comprensió de la societat i per a la seva formació com a ciutadans.

Sabent que la major part dels docents de Ciències Socials de Secundària utilitzen diàriament llibres de text per a dur a terme la seva tasca de docents ens hem plantejat saber si aquests complien els requisits mínims de continguts de la matèria establerts pel currículum de la CAIB. S'han seleccionat tres de les editorials més utilitzades a l'estat espanyol, Anaya, Vicens Vives i Santillana.

El resultat ha estat la comprovació de què en la majoria dels casos els llibres de text no compleixen els continguts mínims exigits, i que la repetició d'aquests entre els dos cursos es dona en tots els casos, fet pel qual creiem que aquests haurien de ser modificats per a assegurar una bona comprensió de la matèria per part dels alumnes i que no l'avorreixin amb la repetició.

Paraules clau: Geografia de la Població, llibres de text, continguts, currículum.

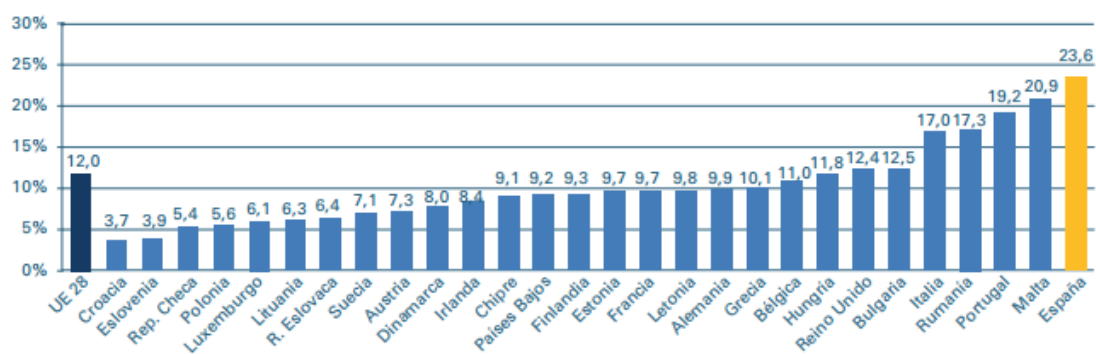
ÍNDIX

1. Introducció.....	3
2. Objectius	6
3. Metodologia i fonts	7
4. Estat de la qüestió.....	13
5. L'estudi de la Geografia de la Població a Secundària	24
5.1 Nivells als quals s'estudia la Geografia de la Població a Secundària ...	24
5.2 Regulació del tema pel currículum	25
5.3 Comparació del tema de Geografia de la Població als llibres educatius	30
5.4 Valoració dels llibres de text seleccionats.....	33
6. Conclusions.....	39
7. Referències	43
8. Bibliografia	46
9. Annexos	48

1. INTRODUCCIÓ

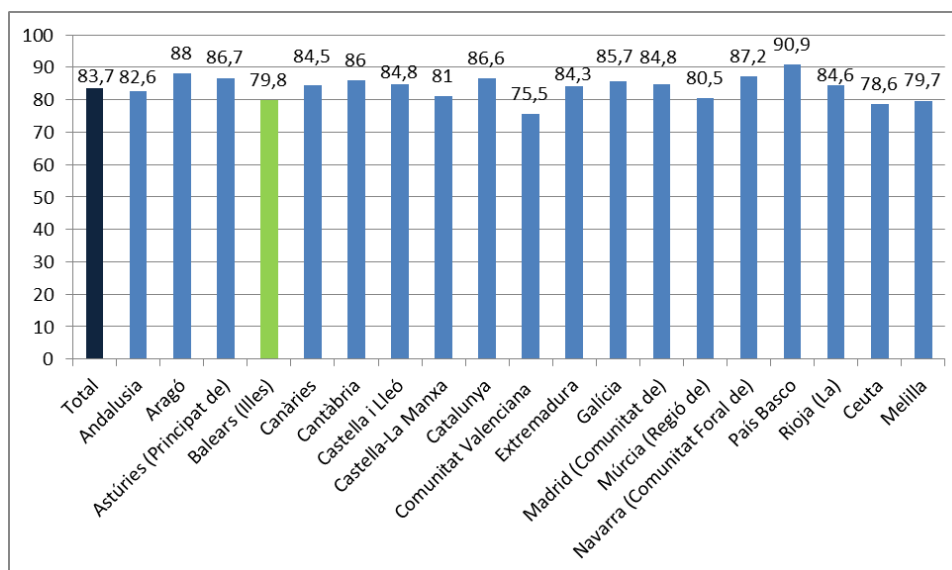
Des de fa una sèrie d'anys s'està analitzant des de totes les institucions educatives quina és la causa de que els resultats educatius a Espanya i a les Illes Balears siguin tan negatius, ja que l'estat espanyol és el país de la Unió Europea amb un major percentatge d'abandonament escolar prematur, com es pot observar al gràfic 1, i dins l'estat espanyol, a més, les Illes Balears és de les comunitats amb els pitjors resultats educatius (gràfic 2) i la que té la menor taxa neta d'escolarització en alumnes de 17 anys (gràfic 3), senyal de que una part molt important de la població ha abandonat els estudis, un fet lligat fins fa no molts anys al mercat laboral, que atreia a molta població jove, però també degut al rebuig dels estudiants cap a la idea de seguir estudiant (Fernández, Mena i Riviere, 2010). En aquests anys de crisi, però, sembla que hi ha hagut un canvi de tendència en l'abandonament escolar a l'etapa de secundària, pels canvis que s'han donat al mercat del treball, encara que són dades encara desconegudes per ser encara molt recents i per tant no es poden treballar.

Gràfic 1: *Abandonament educatiu prematur – Països de la Unió Europea: percentatge de població de 18 a 24 anys que no ha completat el nivell d'Educació Secundària 2a etapa i no segueix cap tipus d'educació-formació. Any 2013.*

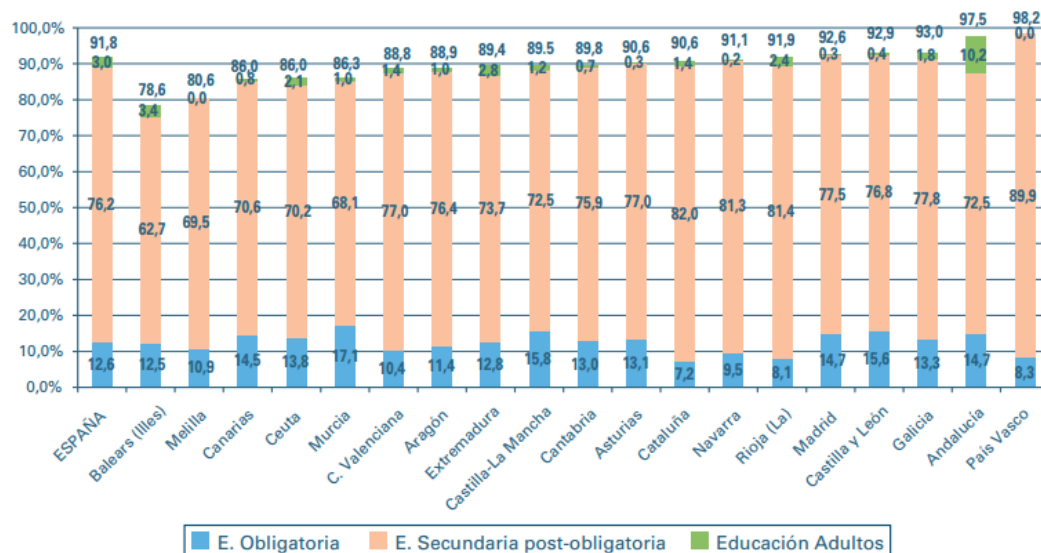
Elaboració: Ministeri d'Educació, Cultura i Esports. Font: Enquesta Europea de Població Activa (Labour Force Survey). Eurostat.

Gràfic 2: Percentatge d'alumnes que promocionen de 4t curs de l'ESO per comunitats autònomes. Curs 2012-2013.

Elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri d'Educació, Cultura i Esports.

Gràfic 3: Taxa neta d'escolarització als 17 anys en el Sistema Educatiu per comunitat autònoma. Curs 2012-2013.

Font: Ministeri d'Educació i Cultura.

És per tots aquests motius ens hauríem de plantejar si la manera actual d'ensenyar és la correcta per a la societat d'avui en dia i quins són els canvis

que s'haurien de donar per a captar més als estudiants i fer que no abandonin els estudis pel rebuig que senten cap a ells.

Però abans de plantejar propostes de millora als plans d'estudis o als currículums és necessari saber com són aquests actualment, per a saber quins són els errors que es cometem i, per tant, poder-hi posar solucions factibles amb els recursos educatius de què es disposen amb el menor temps possible, si es vol resoldre el més aviat possible el problema educatiu.

En aquest treball en hem plantejat analitzar el cas concret dels ensenyaments de la Geografia als estudis de Secundària, per la seva importància en l'ensenyament, i més concretament, la Geografia de la Població, una branca dels estudis que encara no està molt desenvolupada i per la qual hi tenc un especial interès, perquè després d'acabar el Grau de Geografia he estudiat un màster en Demografia, i en vista de la complexitat de la matèria he volgut conèixer com es tracta el tema a Secundària.

La selecció de la temàtica de la Geografia de la Població es deu a la importància que creiem que té en les societats actuals pels moviments migratoris i els canvis que aquests provoquen en la població, per a què els alumnes es puguin afrontar a aquests canvis produïts i adoptin determinats valors i entenguin els problemes derivats dels canvis en l'estructura de la població, com l'envelliment progressiu d'aquesta, i puguin tenir una opinió crítica sobre el tema.

És per tots aquests motius que en aquest treball volem saber si el currículum del tema dedicat a població a l'assignatura de Ciències Socials és adequat pels estudis d'educació secundària i si els llibres de text, una eina emprada majoritàriament pels professors d'aquesta etapa, s'adapten correctament al currículum establert i si presenten els continguts de la forma més adequada per a l'alumnat i l'aprenentatge d'aquesta matèria.

2. OBJECTIUS DEL TREBALL

L'objecte d'estudi d'aquest treball serà conèixer com és actualment l'estudi de la Geografia de la Població en l'ensenyament secundari a les Illes Balears, mitjançant el currículum i la comparació llibres de text de Ciències Socials de diverses editorials, per a saber si en ells es compleix el currículum establert per la Conselleria d'Educació en els cursos corresponents i classificar els diferents continguts d'aquesta branca de coneixement de la Geografia en cada curs acadèmic. A partir d'aquesta informació es valorarà si els continguts són els adequats per a cada curs acadèmic i si la forma de presentació de les editorials és la més idònia per al seu aprenentatge.

Aquest anàlisi en concret de l'estudi de la Geografia de la Població a Secundària ens serveix per a considerar si els continguts proposats per a aquesta etapa de l'ensenyament i la seva presentació als llibres de text és l'adequada per a un aprenentatge significatiu de la matèria i valorar d'aquesta manera els possibles errors que pugui tenir el sistema educatiu.

El motiu pel qual s'analitza a partir dels llibres de text si es compleix el currículum establert pels estudis de Geografia de la Població és perquè en el cas de la Geografia, davant el silenci de la comunitat de geògrafs, van ser les editorials les que resolgueren el problema de l'adaptació a l'aula d'allò legislat i ho feren mitjançant projectes curriculars (de Lázaro, 2001; pàg. 592). Les editorials són conscients de que el professorat de secundària està més preparat historiogràficament que didàcticament, igual que la majoria estan més preparats historiogràficament que geogràficament (Valls i López, 2011, pàg. 298), i van aprofitar aquesta situació per a elaborar el material que van creure convenient, sabent que quan el professor s'acostuma a ell no pot treballar sense, i igualment li passa a l'alumne (López, 2006).

3. METODOLOGIA I FONTS

La metodologia que seguirem per a analitzar els estudis de la Geografia de la Població a Secundària és a través del currículum de la CAIB, per a saber a quins nivells es tracta i quins continguts s'estudien a cada un, i els llibres de text de les principals editorials utilitzades a la nostra comunitat, per a saber si s'adapten al currículum establert per la Conselleria d'Educació i saber la forma en la qual presenten els continguts del tema.

La metodologia seguida per a comparar els llibres de text de les editorials seleccionades i el currículum oficial ha estat mitjançant taules, a on s'ha anat assenyalant aquelles editorials que sí compleixen els requisits estipulats per la Conselleria d'Educació respecte al tema seleccionat, i posteriorment s'ha comentat cada cas en concret.

Les fonts utilitzades per a realitzar el nostre treball han estat, per una banda, el currículum de la CAIB, i de l'altre, els llibres de text de 2n i 3r d'ESO de les editorials Vicens Vives, Anaya i Santillana. Aquestes han estat les editorials seleccionades per a dur a terme l'estudi perquè són les més comunes i usades a Espanya (Valls i López, 2011).

El currículum de les Illes Balears d'Educació Secundària, basat en la LOE, té una sèrie d'apartats, a on es va orientant de com ha de ser l'ensenyament de les Ciències Socials (en el cas que ens ocupa a nosaltres), es donen unes orientacions metodològiques, s'explica la contribució de la matèria a l'adquisició de les competències bàsiques, s'estipulen els objectius que ha de tenir la matèria al llarg de l'etapa d'ESO i, finalment, es fixen els continguts de cada curs i els respectius criteris d'avaluació.

Els llibres de text, per la seva banda, són dels dos cursos d'ESO a on s'estudia el tema de Geografia de la Població, 2n i 3r, de cada curs de les tres editorials esmentades anteriorment: Anaya, Vicens Vives i Santillana.

Els llibres de 2n d'ESO són:

- *Ciències Socials. Geografia i Història* de l'editorial Anaya, de l'any 2012, de Manuel Burgos Alonso i Mª Concepción Muñoz-Delgado y Mérida. 368 pàgines. Unitat didàctica analitzada: tema 10, "La població. Les tensions demogràfiques": 16 pàgines estructurades en 9 apartats referits a l'estudi de:
 - L'evolució i la distribució de la població mundial.
 - Els moviments naturals de la població.
 - Els moviments migratoris.
 - La composició de la població.
 - Els comportaments demogràfics.
 - L'evolució, distribució i variables de la població espanyola.
 - Les tensions demogràfiques.
 - Les tensions demogràfiques i les perspectives de futur de la població espanyola.
 - La població de les Illes Balears.

El tema té un apartat introductori amb un petit text, un gràfic, un mapa, fotografies i dues preguntes d'avaluació inicial. Cada apartat de la teoria va acompanyat de taules de dades estadístiques, mapes, vocabulari (encara que apareix només en una ocasió) i gràfics. Al final del tema hi apareix un apartat específic d'elaboració i comentari d'una piràmide de població, i tres pàgines d'exercicis sobre el tema, la majoria sobre comentari de gràfic i taules estadístiques. El fet pel qual en el tema del llibre gairebé no hi ha explicat el vocabulari específic del tema és degut a què al final del llibre hi ha un apartat específic de glossari, i les paraules que en el text estan marcades amb un asterisc són les que hi apareixen.

- *Ciències Socials, Geografia i Història. Nou Cives* de l'editorial Vicens Vives, publicat l'any 2012 dels autors M. García Sebastián, C. Gatell Arimont, A. Albert Mas i P. Benejam Arguimbau. 279 pàgines més un atlas temàtic al final del llibre. Unitats didàctiques analitzades:
 - Tema 13, "La població mundial", 20 pàgines estructurades en 7 apartats:

- La població mundial i la seva distribució.
 - La dinàmica de la població.
 - L'evolució de la població mundial.
 - Els desequilibris demogràfics.
 - Els moviments migratoris.
 - L'estructura demogràfica de la població.
 - L'estructura econòmica de la població.
- Tema 14: “La població d'Espanya i de les Illes Balears”, 18 pàgines estructurades en 6 apartats:
- La població espanyola i la seva distribució.
 - L'evolució de la població espanyola.
 - Els moviments migratoris a Espanya.
 - La immigració estrangera a Espanya.
 - L'estructura de la població espanyola.
 - La població de les Illes Balears.

A l'inici dels temes hi ha dues pàgines introductòries amb un petit text, un mapa, fotografies i tres preguntes d'avaluació inicial. La teoria de cada apartat dels temes va acompanyada de mapes, taules i gràfics sobre allò que s'explica, textos que amplien la informació, vocabulari específic, i petits requadres amb curiositats sobre els continguts. Així mateix hi ha exercicis i enllaços de pàgines web per a ampliar. Al final de cada tema hi ha dues pàgines dedicades únicament a exercicis, a on es desenvolupen les diferents metodologies geogràfiques. En aquesta edició de Vicens Vives hi apareix un apartat explicatiu de les piràmides de població amb uns exercicis específics.

- *Geografia i Història* de l'editorial Santillana, de l'any 2008 dirigit per E. Juan Redal i M. Vives Madrigal. 287 pàgines. Unitat didàctica analitzada: tema 14, “La població del món”, 16 pàgines estructurades en 7 apartats:
 - Som més de 6.000 milions de persones.
 - On vivim?
 - Com s'estudia la població?

- Dues situacions oposades: els països rics i els països pobres.
- Les polítiques de població.
- La població espanyola.
- La població balear.

Els textos van acompanyats de mapes, taules i gràfics explicatius, així com d'exercicis per a consolidar els continguts. Així mateix hi ha un apartat de glossari al costat dels textos de la teoria per a aclarir els diferents conceptes propis del tema que van apareixent, i textos complementaris que proporcionen una informació més àmplia sobre l'apartat en concret.

Al final del tema hi ha dues pàgines d'exercicis que aglutinen els diferents continguts del mateix i a on els alumnes han d'aplicar diferents tècniques, des de l'elaboració de gràfics i l'anàlisi de dades a la interpretació d'una fotografia amb preguntes pautades, a on els alumnes han de raonar relacionant diferents idees.

Per la seva banda, els llibres de 3r d'ESO que hem utilitzat per a aquest treball són:

- *Geografia. Ciències Socials* de l'editorial Anaya. És publicat al 2011 pels autors M. Burgos i M. C. Muñoz-Delgado. 396 pàgines. Unitat didàctica analitzada: "La població en el món actual", 18 pàgines estructurades en 9 apartats:
 - Recordam el que has estudiat (I). La població i la seva distribució.
 - Recordam el que has estudiat (II). Els moviments naturals de la població.
 - El creixement natural. Diferències i etapes.
 - L'estructura demogràfica i els seus desequilibris.
 - La població d'Espanya.
 - Els moviments migratoris. Definició, causes i tipus.

- Les migracions internacionals en el món actual.
- Els efectes de les migracions internacionals.
- Les migracions a Espanya.

A l'inici del tema hi ha una petita introducció amb l'índex del mateix, un petit text, un mapa i dues activitats d'avaluació inicial. A cada apartat del tema, acompanyant a l'explicació dels continguts, hi ha mapes, gràfics, taules de dades i exercicis de reforç. A part hi ha dues pàgines, fora de cap apartat, dedicades a la població d'Europa. Al final del tema hi ha quatre pàgines d'exercicis a on es repassen tots els continguts del tema.

- *Ciències Socials, Geografia. Nou Cives*, de l'editorial Vicens Vives. Es va publicar l'any 2011 i els autors són A. Albert, P. Benejam, M. Cas, P. Comas i M. Oller. 295 pàgines, amb un atlas al final del llibre de les comunitats autònomes espanyoles, els continents i taules amb les principals dades. La unitat didàctica analitzada és "Els fenòmens migratoris" de 19 pàgines, estructurades amb 5 apartats:
 - Les migracions en l'actualitat.
 - Les rutes de les migracions.
 - Els efectes de les migracions.
 - Les migracions a Espanya i a les Illes Balears.
 - La immigració a Espanya i a les Illes Balears.

A l'inici del tema hi ha dues pàgines introductòries amb un text, fotografies i tres preguntes, i seguit dues pàgines dels factors per a l'estudi de la població, fent un repàs d'allò principal del curs anterior. Cada apartat del tema està acompanyat de fotografies, taules de dades, mapes i gràfics, així com del vocabulari específic i requadres a on s'amplia la informació amb detalls i curiositats. A cada apartat hi ha exercicis sobre el mateix i al final del tema tres pàgines a on es repassa l'essencial del tema mitjançant els recursos propis de la Geografia i una pàgina dedicada a la interpretació d'una piràmide de població, el recurs per excel·lència de la Geografia de la Població.

- *Geografia*, de l'editorial Santillana. El llibre està dirigit per E. Juan Redal i M. Vives Madrigal i es va publicar l'any 2007. Té 299 pàgines i un annex de quatre pàgines amb dades estadístiques d'alguns països del món. En aquest llibre hi ha tres temes dedicats a l'estudi de la població:
 - “La població mundial”, de 10 pàgines, estructurades en 4 apartats:
 - Com s'estudia la població?
 - L'evolució de la població.
 - La població als països subdesenvolupats.
 - La població als països desenvolupats.
 - “La importància de les migracions”, de 10 pàgines, estructurades en 7 apartats:
 - On vivim?
 - Les grans concentracions de població.
 - Migracions: definicions i causes.
 - Tipus de migracions.
 - Les migracions actuals.
 - Política d'immigració i immigració il·legal.
 - Els efectes de les migracions.
 - “La població a la UE, a Espanya i a les Illes Balears”, de 16 pàgines, estructurades en 5 apartats:
 - La població de la Unió Europea.
 - La població espanyola: evolució i estructura.
 - Les migracions a Espanya.
 - La distribució de la població espanyola.
 - La població a les Illes Balears.

Aquests temes no tenen un apartat introductori a cada un, sinó que hi ha un apartat introductori del bloc dels tres temes, amb preguntes per a l'avaluació inicial, un text sobre el tema i un guió sobre els continguts i les metodologies que aprendran i utilitzaran. Cada apartat dels tres temes està acompanyat de mapes, gràfics i textos, però no de taules de dades estadístiques, encara que aquestes sí que apareixen als exercicis del final del tema.

4. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

L'ensenyament de la Geografia a Secundària és encara avui en dia un tema de debat entre la comunitat de docents, que no ensenyen únicament Geografia, ja que en els plans d'estudi dels ensenyaments no universitaris totes les ciències socials s'imparteixen conjuntament, i tots els professionals que no han rebut una educació universitària en aquesta ciència tendeixen a considerar-la un mer acompanyament de la Història, i per tant, els mètodes pedagògics que es segueixen a Secundària per a ensenyar Geografia continuen sent essencialment descriptius i la metodologia principalment utilitzada és arcaica, enciclopedista i mecànica, tot i que aquesta pràctica resulta altament contradictòria amb els progressos en aquesta disciplina, cada vegada més interessada pels fenòmens socials i ambientals que donen origen a la complexa realitat geogràfica (Molina i Saura, 2014).

Tradicionalment hi ha hagut una despreocupació dels geògrafs universitaris pels aspectes didàctics en aquests nivells d'ensenyament, més preocupats per les noves tendències en la investigació que en com s'aprenia aquesta en els instituts, sense saber tan sols que els continguts dels currículums escolars difereixen completament dels continguts universitaris, així com els mètodes d'aprenentatge i la utilització d'eines i mètodes pròpiament geogràfics, com és, per exemple, l'ús dels Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG).

Moltes d'aquestes novetats en el mètodes geogràfics no han estat incloses en el sistema educatiu perquè una part del professorat de Ciències Socials no està format en aquesta ciència, sinó que vénen d'estudis universitaris d'Història. Les dues ciències, considerades com a vinculants, s'estudien unides a Secundària ja que fets històrics van lligats a la realitat geogràfica del territori corresponent i la situació territorial no es pot desentendre de la història del territori (la geografia obre la porta de la història dels territoris). En canvi, en l'àmbit universitari s'han deslligat completament en els seus respectius departaments, i només aquells que estudien la Didàctica de les Ciències Socials són els que uneixen les dues ciències en el coneixement (González, 2001).

Encara que la Geografia neix a l'antiga Grècia, amb la cosmografia (entesa com la ciència que descriu les característiques de l'univers en forma de mapes, combinant elements de la geografia i l'astronomia) i la corografia (la descripció d'un territori, prestant especial atenció a les condicions físiques del terreny, al paisatge i al paisanatge, també tenint en compte l'estudi dels topònims), aquesta no "entra" a l'escola fins a mitjan s. XIX, en plena època d'imperialisme i colonialisme, i s'eleva en el seu rang a saber universitari (González, 2001; pàg. 683). Després de la II Guerra Mundial hi va haver un nou canvi en la Geografia, ja que es va començar a implantar la *geografia quantitativa*, el que feu que es comencés a considerar coneixement científic, en el sentit en el qual els anomenats "científics" fins a aquell moment ho entenien com a ciència, tenint lloc així un nou ascens. A partir d'aquest moment es planteja l'aplicació de mètodes de quantificació i l'ús de models matemàtics refinats i l'ús de raonaments lògics. Aquesta nova consideració de la Geografia com a ciència i l'ús de nous mètodes l'allunya de les seves tradicionals companyes de viatge, com els anomena González (2001), encara que només en l'àmbit universitari, perquè en els plans d'estudis encara es continuaven considerant com a ciències auxiliars (Capel i altres, 1985; pàg. 87) fins a la Llei Villar Palasí de 1970.

La Llei General d'Educació de 1970 és beneficiosa per a la Geografia, perquè la va dur a 2 cursos de l'ensenyament secundari, en aquell moment BUP: a la totalitat del 2n curs, amb continguts de "l'estudi de l'home i la seva actuació sobre el paisatge geogràfic", i en el primer i el darrer tram de 3r, on s'estudiaven "els fenòmens d'equilibri i interrelació que es produeixen entre els diferents grups humans del món actual" (López, 2006; pàg. 718-719). Fins a aquell moment només s'havia estudiat Geografia d'Espanya i Geografia Universal (al Pla d'Estudis del '57), pel que amb la Llei Villar Palasí es va avançar en els continguts de la Geografia, encara que el coneixement del territori (geografia regional) es va deixar de banda.

Als plans d'estudis posteriors a aquest es van ampliar els continguts en Geografia en l'educació secundària, introduint ja el tema de població, el nostre objecte d'estudi en aquest treball. Des de la LOGSE (Reial Decret 1007/1991) les

Ciències Socials es distribueixen en cada curs de l'ESO, amb una durada de 3 hores setmanals, amb una orientació pluridisciplinar al 1r cicle i més especialitzada al 2n cicle, dedicant tot el curs de 3r d'ESO a la Geografia i el 4t a Història (de Lázaro, 2001; pàg. 599). De la LOGSE a la LOE (Reial Decret 1631/2006) els continguts geogràfics a l'ESO no han variat molt en el seu conjunt, sinó en la seva organització, distribució o vinculació amb continguts procedimentals o actitudinals (de Miguel, 2013; pàg. 74)¹. La novetat és que s'inclouen continguts més transversals a les ciències socials i a la seva funció d'educació ciutadana, com la globalització o els conflictes polítics. González Gallego (2001) (citada de Miguel, 2013) afirma que el currículum vigent és un poc més innovador i s'apropa al model de currículum cíclic a l'anar passant d'allò més concret al més formal, passant (entre 1r i 3r d'ESO) de descripcions/localitzacions, a explicacions/caracteritzacions i finalment interpretacions de fenòmens i processos geogràfics.

Rafael de Miguel (2013) compara els currículums escolars de l'assignatura de Geografia de Secundària de diferents països europeus, i a la conclusió a la qual arriba és que en tots els països estudiats² excepte a Itàlia la Geografia té un grau de presencialitat en els plans d'estudis major que a Espanya, i per tant no és d'estranyar que en aquests es produeixin majors innovacions i desenvolupaments curriculars. Una segona conclusió a la qual arriba és que hi ha una diferència entre els països anglosaxons i els mediterranis, perquè en els primers la Geografia i la Història estan separades dels seus plans d'estudis, permetent així construir competències espacials pròpies i desenvolupar les habilitats i els mètodes propis del treball geogràfic, així com la recollida, tractament i expressió de la informació geogràfica, mancances que es donen al països del sud d'Europa.

¹ En aquest treball hem optat per no tenir en compte la LOCE (Reial Decret 3473/2000, després reproduït en el Reial Decret 831/2003) degut a què no va entrar en vigor, paralitzada l'any 2004 pel govern de J. L. Rodríguez Zapatero.

² Els països que l'autor compara són Espanya, Portugal, Itàlia, França, Alemanya, Finlàndia i Regne Unit.

Per tant, el que l'autor proposa és l'abandonament dels mètodes expositius i l'ensenyament de continguts teòrics, el que sol provocar el rebuig dels estudiants (i que com hem vist a la introducció era una de les causes de l'abandonament escolar a Espanya), per a començar a ensenyar una Geografia reflexiva. La Geografia s'ha d'entendre no com un programa de continguts acadèmics, sinó com un instrument inductor de processos cognitius (de Miguel, 2013; pàg. 97). Per això, la majoria de les editorials i del professorat que segueix una forma de programar estancada en un academicisme i en un conservadorisme metodològic (Souto, 2013, pàg. 132) hauran de canviar la seva metodologia.

Xosé Souto (2013) diferencia al seu article dos tipus de currículums educatius, diferenciats per la concepció social que es té d'ells: per una part hi ha el currículum administratiu o currículum "regulat", i per l'altre el currículum real o "ensenyat", el que realment es desenvolupa a les aules, part del qual és retingut pels alumnes en els seus records escolars, que influeixen en la seva concepció del món.

Com molt bé diu Vilaró (2010), en els ensenyaments de secundària es presenten conjuntament els coneixements de Geografia i Història (sovint deixant de banda la Història de l'Art), quan en realitat és una barreja de diferents ciències, com l'economia, la sociologia, la ciència política, etc., i els professors que no han rebut una formació adequada en Geografia, així com algunes editorials, defineixen indistintament tot allò que no és Història com Geografia. És per això que la manca de nitidesa en els objectius perseguits dóna sovint com a resultat la pèrdua de consciència per part de l'estudiant de la utilitat de molts dels coneixements, perquè apareixen deslligats dels camps on prenen sentit i utilitat reflexiva o pràctica (Vilaró, 2010).

Mateo Marco (2002) assenyala que l'Ensenyament exigeix tenir clars dos conceptes: què ensenyar i com ensenyar-ho, el que en Geografia no està tan clar, perquè continua el debat entre aquells que defensen en exclusivitat l'ensenyament de la Geografia descriptiva, que il·lustra als alumnes amb els noms i la situació de les coses, i aquells que defensen l'ensenyament d'una

Geografia humana, que instrueix sobre les relacions de l'home amb l'espai. L'alumnat de secundària no percep que hi hagi diferents Geografies que s'hagin d'estudiar, sinó que en funció del professor que té se li demana una metodologia o una altra, fet pel qual acaba per fer-li avorrir l'assignatura i relacionar-la amb "aprendre mapes". És per això que és tasca del professor ensenyar adequadament la Geografia per a què aportï valors com la sensibilitat cap als Drets Humans, cap al Medi Ambient, la comprensió cap a la diversitat, etc., en definitiva, valors per a formar ciutadans, l'objectiu principal de les Ciències Socials a l'Educació Secundària Obligatòria, i per a aconseguir-ho es necessita a un professor motivat pels continguts propis de l'assignatura, compromès amb la seva feina, ben format i disposat per a atendre als continguts geogràfics sense el complex d'ensenyar una matèria que és una suma de ciències, sinó tenint ben present que és una ciència que, servint-se d'altres, té entitat pròpia, perquè s'ajuda de les altres per a construir el seu propi coneixement.

Abans d'explicar la situació de l'estudi de la Geografia de la Població volem explicar la diferència entre aquesta i la Demografia. Així, la Demografia s'entén com la ciència l'objectiu de la qual és l'estudi de les poblacions humanes i que tracta la seva dimensió, estructura, evolució i caràcters generals considerats, principalment, des del punt de vista quantitatiu (L. Henry, 1976; pàg. 9). La Geografia de la Població, per la seva banda, pot definir-se com aquella ciència que tracta sobre el mode en que tot un conjunt de fenòmens demogràfics afecta al caràcter geogràfic dels diferents llocs, i, a la seva vegada, el mode en que aquestes característiques geogràfiques afecten a aquests conjunts de fenòmens demogràfics, conjunt que varia segons el temps i l'espai en quan segueix les seves pròpies lleis de comportament, existint una interacció entre aquests i altres fenòmens de caràcter no demogràfic (Zelinsky, 1971; pàg. 6). La, també anomenada, Geodemografia és, a més, una subdisciplina que es troba en la cruïlla de tres ciències socials: Sociologia, Geografia i Demografia (Pailhe, 1983; Puyol, 1985, 49-60; citats a Reques, 2006, 17), i ha conegut tantes orientacions teòrico-epistemològiques com la pròpia Geografia Humana.

La Geografia de la Població necessita del concurs de la Demografia per a l'anàlisi, tractament i interpretació de la informació estadística que maneja, la Demografia és una de les seves ciències auxiliars, però ambdues comparteixen l'objecte d'estudi: la població. La població és la variable dependent, pel que interessa conèixer són les variables interdependents, que expliquen les característiques i els canvis, les claus d'anàlisi de les quals estan en les ciències socials (Reques, 2006).

La Geografia de la Població és una branca recent dins els estudis generals de Geografia, perquè com a tal va néixer després de la Segona Guerra Mundial, a la dècada dels anys '50 del s. XX, moment en el qual se li assignen continguts propis. El fet pel qual es desenvolupa tan tard és perquè fins en aquell moment el principal objecte d'estudi de la Geografia havia estat el territori, en detriment de la població, perquè les fonts estadístiques que es tenien no desagregaven la informació a l'escala territorial que el geògraf necessitava pel seu estudi, i per la dèbil institucionalització acadèmica de la demografia (Segrelles Serrano, 2002).

Abans d'aquesta data la preocupació de la Geografia pels temes de la població havien estat escassos, pràcticament els únics temes que interessaven eren els relatius a la distribució espacial dels efectius, perquè els temes demogràfics no despertaven tant d'interès en la societat o en la política, i si es tractava la qüestió era sempre des d'una òptica economicista, per a cercar una relació adequada entre la població i els recursos d'un territori. Així mateix, el fet de no haver-hi dades estadístiques referents al fenòmens demogràfics desagregats a una escala territorial apta per a l'estudi de la Geografia dificultava la institucionalització d'aquesta branca en Geografia.

En els anys '50 apareixen les primeres obres geogràfiques dedicades exclusivament al tema de la població, dels autors George (1951) i Trewartha (1953). Aquesta aparició d'obres específiques es deu a que la informació estadística augmenta i millora i a que els governs es comencen a interessar per aquests temes, al veure que tenen importància a l'hora d'ordenar el territori i de legislar, i que a conseqüència de les guerres mundials hi havia hagut un canvi en

l'estructura de la població i que els moviments migratoris que es donaven eren ja de gran importància.

L'estudi de la població es duu a terme per moltes disciplines diferents, com la Geografia, l'Economia, la Sociologia, la Demografia, etc., i el que els diferencia és l'enfocament, les finalitats i l'èmfasi (Puyol, R.; Estebanez, J.; Mendez, R., 1988). Aquest fet ha provocat que la geografia de la població no es diferenciï de la resta de ciències socials interessades pels temes demogràfics. Nosaltres hem de tenir en compte, però, que si bé és en l'àmbit científic on es dona aquesta discussió per a ser diferenciada, en els estudis de secundària totes les ciències socials s'estudien unides, no es diferencien entre elles, encara que l'alumne només percep que estudia Geografia, per ser una cosa diferent de la Història, sense tenir present que el temari que li ensenyen pot ser propi de Sociologia o d'Economia.

La no delimitació del camp específic de la disciplina va provocar la diversificació dels temes d'estudi, que han anat variant segons l'època. Els manuals de geografia de la població es diferencien en tres grans concepcions, segons Puyol, Estebanez i Mendez (1988) (pàg. 55): una extensa (Trewartha, 1953), una intermitja (Zelinsky, 1971, i Clarke, 1965) i una tercera de reduïda (Woods, 1979, i Jones, 1981). Així, la concepció extensa es divideix en tres grans blocs, subdividits a l'hora temes i subtemes (Annex 1), classificant d'aquesta manera els continguts en l'estudi de la geografia de la població en el passat, les xifres de població i les característiques de la població i modalitats regionals de la seva distribució; la intermitja limita l'anàlisi geodemogràfic al conjunt de característiques que estan recollides als censos i a les estadístiques dels moviments de població dels països avançats; i la reduïda no classifica els temes, sinó que estudia allò més bàsic (Annex 2). S'ha de destacar el canvi en alguns dels temes estudiats entre els programes de Trewartha i Woods, desenvolupats a l'annex d'aquest treball, ja que el treball del primer és dels inicis d'aquesta branca de la Geografia i en el segon ja s'havien desenvolupat les fonts demogràfiques i per tant es podien relacionar, per exemple, els matrimonis i la fecunditat.

Per a saber els temes que es desenvolupen actualment en l'estudi de la demografia hem analitzat la revista científica francesa *Population*, una de les més importants en l'àmbit mundial en demografia³. Així, des de l'any 2004 al 2013 (un total de 261 articles), el principal tema d'investigació ha estat la fecunditat, seguit de la metodologia usada en aquesta branca de coneixement, ja que amb les eines informàtiques actuals s'està desenvolupant molt ràpidament i les revistes científiques són la principal plataforma de difusió de les noves corrents (taula 1).

Taula 1: *Temes d'estudi de la revista Population entre el 2004 i el 2013 i número de vegades que apareix cada un d'ells*

Treball	12
Fecunditat	41
Mortalitat	28
Família	17
Migracions	30
Metodologia	40
Pobresa	5
Sociologia	3
Matrimonis/Divorcis	14
Demografia històrica	7
Demografia general	8
Infància	2
Envelliment	9
Malalties	4
Esperança de vida	2
Residència i mobilitat	7
Obres d'autors	4
Evolució demogràfica	20
Varis	8

Elaboració pròpia a partir de la Revista *Population*.

³ El factor d'impacte de la revista *Population* l'any 2014 va ser de 0.548 (Font: <http://admin-apps.webofknowledge.com/JCR/JCR?RQ=RECORD&rank=12&journal=POPULATION> (darrera revisió: 15/07/2015).

Allà on entra la geografia en aquest llistat de temes, en l'actualitat ja molt diversos, és en el territori al qual estan referits, amb excepció dels temes de migracions i residència i mobilitat, considerats propis de la Geografia. Tot i així, a cada àmbit territorial o cultural hi ha uns temes preferents segons els seus propis interessos. Així, a Espanya els darrers anys un dels principals temes ha estat l'envelliment de la població, causat per l'augment de l'esperança de vida, la disminució dels naixements i la davallada de les immigracions, situació que no es dona a totes les regions del planeta i que per tant no necessita ser estudiada per tot. El problema és que a nivell científic o d'investigació aquests temes no es poden estudiar en el moment en el qual es donen, per la indisponibilitat de dades, per tant, és impensable que a nivell escolar s'estudiïn aquests temes en el mateix moment, i només aquells professors de secundària entesos en la matèria seran els que desenvoluparan aquests continguts als seus alumnes.

Paral·lelament a la diversificació temàtica la geografia de la població ha experimentat significatives transformacions metodològiques: l'ús de correlacions o regressions ja és d'ús habitual en les investigacions, així com models predictius i teories explicatives, models econòmics, la geocodificació, etc. Fins i tot ja hi ha investigadors que, veient que l'anàlisi quantitatiu no és suficient per a donar resposta als problemes que es plantegen en Demografia, utilitzen models qualitatius, ja que segons ells els problemes socials només poden ser contestats per la pròpia societat.

L'àrea territorial estudiada també ha variat dels seus inicis, perquè fins als anys '70 l'enfocament era macro (països, regions continentals o el conjunt del planeta), i a poc a poc es va passar a l'anàlisi d'unitats espacials reduïdes, així com també es començaren a estudiar fenòmens concrets, interessant-se pel seu origen i la seva transformació.

Pel que fa a articles o treballs relacionat amb l'ensenyament de la Geografia de la Població només n'hem trobat dos: el primer de Vicente González, publicat el 1999 a la revista *Investigaciones Geográficas*, i el segon de Sebastián Molina i Olga Saura (2014), de la revista *ENSAYOS, Revista de la Facultad de*

Educación de Albacete. Amb aquest fet ja es pot assenyalar que l'estudi d'aquesta branca de la Geografia és encara recent, i són molts pocs els investigadors o docents que s'han plantejat com és el seu estudi en l'educació secundària.

En l'article de González aquest assenyala la dissociació existent entre l'aparent importància i utilitat que per a la societat té l'estudi de la geodemografia, per les seves interaccions amb l'ordenació del territori i la gestió dels assumptes públics, i l'escàs desenvolupament d'aquesta vessant acadèmica. Aquest fet ha d'anar lligat a la seva tardana incorporació als plans d'estudis, ja no de secundària, sinó universitaris, ja que fins als anys '70 no es va incorporar a la universitat com a assignatura optativa, i al Pla de Llicenciat en Geografia de l'any 1993 com a assignatura obligatòria.

El segon article abans citat, titulat *Globalización y migraciones. El tratamiento de la Geografía de la Población en los libros de texto de Ciencias Sociales*, s'aproxima molt més al nostre objecte d'estudi i per això l'analitzarem amb més profunditat.

En la primera part de l'article els autors anomenen els problemes que té actualment l'ensenyament de la Geografia i fan algunes propostes de millora. Els principals problemes pels autors són el caire enciclopedista que té encara la transmissió de coneixements en aquesta ciència, que, segons Souto (1999b, 448) (citada a l'article de Molina i Saura, 2014, 66), poc o gens ajuda a entendre els problemes socials, culturals i econòmics. El segon problema és l'ús de metodologies arcaïques, enciclopedistes i mecàniques, i el tercer que la Geografia que s'ensenya és essencialment descriptiva. Tot en conjunt fa que aquesta pràctica no vagi a la par dels progressos que es donen en aquesta disciplina, cada vegada més interessada pels fenòmens socials i ambientals i que donen origen a la complexa realitat geogràfica.

Després d'anomenar les que pels autors són solucions al problema abans anomenats justifiquen l'elecció de l'estudi dels llibres de text per haver-se comprovat l'alt grau de dependència que una bona part del professorat té d'ells.

I finalment analitzen si els llibres seleccionats per ells compleixen l'ideal de directrius metodològiques explicades com a propostes de millora als problemes abans anomenats. Per això veiem que, encara que el tema de l'article s'aproximi molt al nostre objecte d'estudi, no comparen els llibres de text així com nosaltres hem explicat que ho fariem als objectius.

Pel que fa a la utilització dels llibres de text com a objecte d'anàlisi d'estudi, igual que Molina i Saura (2014), serà justificat pel fet de creure que és un dels elements més utilitzats en l'ensenyament de la Geografia.

Alguns autors, com Parcerisa (1996), Fontaine i Eyzaguirre (1997) i Valls i al. (2009), justifiquen la seva utilització per ser l'element mediador més influent entre la matèria i l'alumne i per ajudar als alumnes al seguiment de l'explicació per part del professor. Fontaine i Eyzaguirre, a més, afirmen que els alumnes aprenen més utilitzant llibres de text (o algun tipus de text escolar) que sense ells, obtenint millors resultats, i que l'impacte de la seva utilització és major en sectors rurals o quan són usats per estudiants de baixos ingressos o per alumnes els pares dels quals tenen un baix nivell educatiu (B. Fuller, 1987; citat a Fontaine i Eyzaguirre, 1997). Nosaltres creim que els casos d'Espanya i de les Illes Balears són similars a la teoria descrita anteriorment, i més tenint en compte que a Espanya la població major de 16 anys que havia superat els estudis d'ESO només era d'un 40'25% a l'any 2014, i a les Illes Balears d'un 38'23% (Annex 3). Els textos constitueixen una font d'informació que roman a l'abast immediat de l'estudiant i de la seva família, contribuint així al seu aprenentatge, i s'ha de tenir en compte que a Espanya un 42'8% de les llars tenien, al 2012, fins a un màxim de 50 llibres a casa (Federación de Gremios de Editores de España, 2013).

5. L'ESTUDI DE LA GEOGRAFIA DE LA POBLACIÓ A SECUNDÀRIA

5.1 Nivells als quals s'estudia la Geografia de la Població a Secundària

En aquest treball ens interessa saber a quins nivells de l'ensenyament secundari s'estudia la Geografia de la Població (a partir d'ara G. de la Població) segons la llei fins en aquest darrer curs vigent, la Llei Orgànica d'Educació, aprovada l'any 2006.

Amb l'actual llei educativa la G. de la Població s'estudia a dos cursos de l'Educació Secundària Obligatoria (ESO), als cursos de 2n i 3r de l'etapa educativa, en dos dels blocs temàtics: *Població i societat* de 2n d'ESO, i *Transformacions i desequilibris en el món actual* a 3r (taula 2).

Amb l'anterior llei educativa, la LOGSE, la G. de la Població s'estudiava només a un apartat, *La població i els recursos*, a on s'ensenyaven les manifestacions i els processos que tenen lloc en el territori com a resultat de les activitats humanes, l'ús dels recursos i de les relacions que estableixen els grups i les societats entre si (González, 1997, pàg. 102).

En la llei de la LOE canvia l'enfocament que se fa de l'estudi de la G. de la Població, i en lloc d'estudiar la població en relació als recursos s'estudia més concretament els factors d'estudi d'aquesta disciplina (naixements, defuncions, migracions) i la població de diferents territoris (les Illes Balears, Espanya, la Unió Europea i Europa).

Taula 2: *Continguts geogràfics en els currículums de Ciències Socials, Geografia i Història de l'ESO*

CONTINGUTS LOGSE		CONTINGUTS LOE	
Bloc: societat i territori (Etapa)	Iniciació als mètodes geogràfics	Bloc: continguts comuns (1r curs)	Lectura i interpretació d'imatges i mapes de diferents escales i característiques
	El medi ambient i la seva conservació	Bloc: la Terra i els medis naturals (1r)	La representació de la Terra...

	La població i els recursos		Caracterització dels principals medis naturals
	Les activitats econòmiques i l'espai geogràfic		Localització en el mapa i caracterització de continents, oceans, mars, unitats de relleu i rius en el món, a Europa i a Espanya ...
	L'espai urbà		Els grups humans i la utilització del medi: anàlisi de les seves interaccions ...
	Espai i poder polític	Bloc: població i societat (2n)	La població ...
			Les societats actuals
			La vida a l'espai urbà ...
	Procediments de treball geogràfics	Bloc: continguts comuns (3r)	Obtenció i processament d'informació geogràfica
		Bloc: activitat econòmica i espai geogràfic (3r)	L'activitat econòmica ...
			Les activitats agràries, industrials i de serveis
	Actituds	Bloc: organització política i espai geogràfic (3r)	Localització de les principals zones d'activitat econòmica
			L'organització política de les societats
			L'organització política i administrativa d'Espanya
			L'espai geogràfic europeu
Bloc: transformacions i desequilibris en el món actual (3r)		Grans àmbits del món	
		Interdependència i globalització	
		Desenvolupament humà	
		Desplaçaments de població	
		Riscs i problemes mediambientals	

Font: de Miguel, 2013 (pàg. 75-76).

5.2 Regulació del tema pel currículum

El currículum propi de les Illes Balears de l'assignatura de Ciències Socials desenvolupa l'establert a la LOE en els continguts propis de cada curs acadèmic i els criteris d'avaluació.

Els continguts de 2n d'ESO, el primer curs en què s'estudia la G. de la Població, estan classificats en uns de comuns i uns específics de cada bloc, el primer bloc sobre la població i la societat, continguts que es classificarien com a geogràfics, i un segon bloc de les societats preindustrials, considerat d'Història. Els continguts que a nosaltres ens afecten i que fan referència explícita a l'estudi de la G. de la Població són:

- Lectura i interpretació de dades i gràfics demogràfics. Transformació de la informació estadística en informació gràfica (Continguts comuns).
- Adquisició i aplicació del vocabulari bàsic sobre població, societat i economia en la realització d'exposicions orals i escrites (Continguts comuns).
- La població: distribució, variables i comportaments demogràfics (Bloc 1: Població i societat).
- Aplicació dels conceptes bàsics de demografia a la comprensió dels comportaments demogràfics actuals, anàlisi i valoració de les seves conseqüències en el món, Europa i a l'Estat espanyol (Bloc 1: Població i societat).
- Lectura i interpretació bàsica de dades i gràfics demogràfics (Bloc 1: Població i societat).
- Moviments migratoris (Bloc 1: Població i societat).
- Les estructures demogràfiques (Bloc 1: Població i societat).
- Diferències segons nivells i models de desenvolupament (Bloc 1: Població i societat).
- La població espanyola: evolució, creixement demogràfic, distribució i contrastos regionals (Bloc 1: Població i societat).
- La població espanyola: projecció de futur (Bloc 1: Població i societat).
- L'especificitat demogràfica de les Illes Balears: caracterització de la societat balear (Bloc 1: Població i societat).

Per la seva banda, a 3r d'ESO també es classifiquen els continguts en uns de comuns i uns d'específics, organitzats en tres blocs: activitat econòmica i espai geogràfic, organització política i espai geogràfic i transformacions i desequilibris

en el món actual. Els continguts que fan referència específica a la G. de la població estan inclosos dins el tercer bloc:

- Les migracions contemporànies (Bloc 3: transformacions i desequilibris en el món actual).
- Tendències i conseqüències dels desplaçaments de població en el món actual (Bloc 3: transformacions i desequilibris en el món actual).
- La Unió Europea al món actual: tendències demogràfiques, ... (Bloc 3: transformacions i desequilibris en el món actual).
- Els desequilibris regionals (de l'Estat espanyol) (Bloc 3: transformacions i desequilibris en el món actual).
- La comunitat autònoma de les Illes Balears dins el context social, polític i econòmic de l'Estat espanyol (Bloc 3: transformacions i desequilibris en el món actual).

Encara que en els dos darrers apartats no se mencioni específicament cap contingut demogràfic, nosaltres hem entès que ho són en quant hi ha desequilibris regionals a l'estat espanyol en temes de població i la demografia afecta al context social i polític de les I. Balears. Consideram que no fa falta que aquests dos apartats dels continguts estiguin inclosos dins el tema de G. de la Població, sinó que poden estar en temes independents, i que fins i tot és adequat, per a què els alumnes estenguin la interrelació de tots els continguts geogràfics i entenguin el significat de la Geografia Regional.

Com es pot observar, el currículum estableix que al curs de 2n d'ESO s'han d'ensenyar gairebé tots els continguts propis de la G. de la Població, repetint a 3r els continguts de les migracions i la població de tres àmbits territorials, la Unió Europea, l'estat espanyol i les Illes Balears (l'única diferència és que a 2n d'ESO s'estudia la població d'Europa i a 3r la de la Unió Europea).

En la nostra opinió, aquesta repetició de continguts és deguda al fet de que en el moment de l'elaboració del currículum aquests eren els temes "de moda" en la G. de la Població, en l'opinió pública i en la política en general, perquè des del 2000 al 2011 l'arribada d'immigrants a l'estat espanyol i a les Illes Balears

va ser continuada i de grans magnituds (durant els anys del *boom* econòmic Espanya va ser el segon país del món, després dels Estats Units, en rebre població immigrant). Així mateix, com s'ha demostrat en reiterades ocasions, l'ensenyament de les Ciències Socials serveix per a fomentar el sentiment de pertinença a un territori, i és per això que s'ensenya la població de les I. Balears, l'estat espanyol i la Unió Europea.

En la nostra opinió els continguts que s'ensenyen sobre el tema són adequats pels nivells pels quals estan pensats, ja que esteim parlant dels cursos de 2n i 3r d'ESO, cursos en què els alumnes tenen entre 12 i 15 anys (si segueixen el transcurs normal de les etapes escolars), i per tant el seu nivell d'extracció d'idees no està encara molt desenvolupat, pel que aquests continguts presentats, que són bastant concrets, s'adapten al nivell de comprensió dels alumnes.

Però tot i que aquests continguts siguin adequats pel nivell i l'edat, creiem que la diferència entre els dos cursos és massa gran en quant a número de continguts i que aquesta repetició que es dóna entre els dos cursos es podria evitar, el que afavoriria a la visió que els alumnes tenen dels estudis, igual que la major part de la societat, ja que se considera que a l'ESO la repetició de continguts és excessiva i que per tant els coneixements que adquireixen els alumnes són reduïts. Així, si no es repetissin aquests continguts es podria ampliar el tema amb d'altres i ajudar així a la comprensió de la matèria. Així, un contingut que creiem que seria molt convenient que fos afegit és les fonts d'estudi de la demografia, almenys les espanyoles, perquè és molt important per a l'elaboració de gràfics i la seva interpretació, així com la interpretació de taules estadístiques, per a què els alumnes sàpiguen d'on surten les dades, qui les elabora, amb quina finalitat i el seu significat. Per exemple, és molt important que els alumnes coneguin la diferència entre nacionalitat i lloc de naixement, el que s'ha d'estudiar en el moment en què s'expliquen els conceptes, però la seva comprensió és molt més fàcil si s'exemplifica, i l'estudi del Cens, per exemple, hi pot ajudar molt.

Seguint amb aquest exemple de nacionalitat i lloc de naixement, creiem que a l'hora d'explicar les migracions és molt convenient que el professor expliqui

quina és la seva diferència, perquè diferents estudis han demostrat que la percepció que té la societat dels immigrants no és la mateixa segons el seu lloc de procedència (així, per exemple, a un alemany se li anomena estranger, mentre que un magrebí és un immigrant, encara que aquest tingui la nacionalitat espanyola i l'alemany no), i aquesta diferència hauria d'estar ben clara si pretenem formar ciutadans, ja que s'hauria de canviar la percepció que se té d'aquest col·lectiu, i l'ensenyament de la G. de la Població afavoreix a que així sigui.

Hi ha molts altres temes que actualment s'estudien a nivell científic en Demografia, i tots són transportables a la G. de la Població si s'estudien sobre un o varis territoris concrets, però creiem que són massa complexos per a transportar-los a l'ensenyament secundari, perquè la interrelació entre diversos factors és molt elevada i és necessari el coneixement d'altres Ciències Socials per a la seva completa comprensió. Tot i així creiem que estaria bé explicar aquestes noves línies d'investigació als alumnes, amb un exemple com la relació que existeix entre el nivell d'estudis d'una persona i el número de fills o l'edat a la primera maternitat, però recalcar, que és el més important, que en aquest exemple, com en molts d'altres, el cas d'Espanya és diferent del de qualsevol altre país, perquè cada territori té unes característiques concretes segons les polítiques que s'hi duen a terme o la societat de cada un d'ells.

En canvi, sí que creiem que s'hauria d'introduir l'ensenyament de mètodes qualitius, a banda dels quantitius que ja es desenvolupen amb la interpretació de mapes, taules estadístiques i gràfics, recursos propis de la G. de la Població. Tal vegada aquests mètodes qualitius podrien ser inclosos a 3r d'ESO, per la seva major complexitat i la necessitat d'un major nivell d'extracció, i que a 2n es consolidessin els mètodes quantitius. Però sí que creiem que és important que s'expliquin, en vista de la major importància que estan adquirint de cada vegada més a nivell científic. Una bona manera per a ser introduïts en l'estudi de la G. de la Població seria mitjançant l'elaboració d'un treball sobre les migracions, contingut de 3r d'ESO, que consistís en l'elaboració d'entrevistes personals sobre les causes de les migracions, les conseqüències

que aquestes han tengut a nivell personal (canvi de mode de vida, de treball, abandonament forçós de la família, etc.), la percepció dels autòctons d'aquest col·lectiu de població, etc., i treure conclusions a partir d'aquest estudi qualitatiu.

5.3 Comparació del tema de Geografia de la Població als llibres educatius

A continuació hem elaborat la part principal del treball, consistent en la comparació dels continguts que apareixen els llibres de text de les editorials seleccionades per a fer l'estudi, Anaya, Vicens Vives i Santillana, i els continguts del currículum de la CAIB referents al tema de G. de la Població.

Taula 3: *Adequació dels continguts dels llibres de text al currículum elaborat per la CAIB per al curs de 2n d'ESO sobre G. de la Població*

CURRÍCULUM CAIB	ANAYA	VICENS VIVES	SANTILLANA
Lectura i interpretació de dades i gràfics demogràfics. Transformació de la informació estadística en informació gràfica	X	X*	X
Distribució de la població, variables i comportaments demogràfics	X	X	X
Aplicació dels conceptes bàsics de demografia a la comprensió dels comportaments demogràfics actuals	X	X	X
Anàlisi i valoració de les conseqüències dels comportaments demogràfics actuals al món	X	X	X
Anàlisi i valoració de les conseqüències dels comportaments demogràfics actuals a Europa			
Anàlisi i valoració de les conseqüències dels comportaments demogràfics actuals a l'estat espanyol	X	X	X
Lectura i interpretació bàsica de dades i gràfics demogràfics	X	X	X
Moviments migratoris	X	X	
Les estructures demogràfiques	X	X	
Diferències segons nivells i models de desenvolupament	X	X	X
La població espanyola: creixement demogràfic	X	X	X

La població espanyola: evolució, distribució i contrastes regionals	X	X	X
Projecció de futur de la població espanyola	X		
L'especificitat demogràfica de les Illes Balears: caracterització de la societat balear	X	X	X

*: el llibre de l'editorial Vicens Vives compleix el contingut que estipula el currículum de "lectura i interpretació de dades i gràfics demogràfics", però no el de "transformació de la informació estadística en informació gràfica".

Mitjançant la taula anterior (taula 3) podem comprovar que cap de les tres editorials seleccionades compleix tots els requisits que estipula el currículum de la CAIB en quant als continguts que s'han de treballar a 2n d'ESO referents al tema de G. de la Població.

Analitzant cada una d'elles en concret, el llibre de l'editorial Anaya és el que conté més continguts dels obligatoris, ja que en té 13 de 14; al llibre de Vicens Vives hi apareixen 12 dels 14 continguts, encara que s'ha de dir que un d'ells és incomplet, perquè encara que en el llibre aparegui la lectura i interpretació de dades i gràfics demogràfics, no hi apareix la transformació de la informació estadística en informació gràfica; i finalment, el llibre de l'editorial Santillana és el que conté menys continguts dels que són obligatoris per llei, només n'hi ha 10 de 14.

Destaca que en cap d'elles hi aparegui el contingut d'"Anàlisi i valoració de les conseqüències dels comportaments demogràfics actuals a Europa". Igualment, el contingut de "Projecció de futur de la població espanyola" només hi apareix al llibre d'Anaya, tot i estar de moda en la investigació científica i ser un tema de preocupació pels polítics, ja que l'estructura de la població espanyola per edat i l'estructura econòmica del futur condicionaran molts aspectes econòmics i fiscals.

Fent referència a aquest tema, s'ha de fer notar que el llibre de Santillana no inclogui el contingut de l'estructura demogràfica de la població, ni per edats ni per estructura econòmica, tot i parlar de que la població espanyola està envelli-

da (concepte relacionat amb l'estructura de la població per edats). Les altres dues editorials sí que ho contemplen, encara que es diferencien entre elles perquè Anaya inclou tant l'estructura demogràfica de la població per edat i sexe com l'econòmica (classificant, a l'hora, la població activa de la no activa i les corresponents divisions, i la població ocupada en cada sector econòmic (encara que creiem que aquesta darrera no és una classificació demogràfica, sinó econòmica)), i Vicens Vives explica només l'estructura de la població per edat i sexe.

Taula 4: Adequació dels continguts dels llibres de text al currículum elaborat per la CAIB per al curs de 3r d'ESO sobre G. de la Població

CURRÍCULUM CAIB	ANAYA	VICENS VIVES	SANTILLANA
Les migracions contemporànies	X	X	X
Tendències i conseqüències dels desplaçaments de població al món actual	X	X	X
La Unió Europea al món actual: tendències demogràfiques, ...	X		X
L'estat espanyol: els desequilibris regionals	X		X
La comunitat autònoma de les Illes Balears dins el context social, polític i econòmic de l'estat espanyol			X

Pel que fa al curs de 3r d'ESO els continguts són molts menys que per a 2n, i estan centrats sobretot en les migracions i la població de la Unió Europea, l'estat espanyol i les Illes Balears.

De les tres editorials estudiades només Santillana inclou tots els continguts del currículum. Anaya en conté 4 de 5, l'únic contingut que no està inclòs dins l'edició del llibre és la població de les Illes Balears (ja hem dit anteriorment que consideram que la població de la comunitat autònoma s'hauria d'incloure dins el contingut de "La comunitat autònoma de les Illes Balears dins el context social, polític i econòmic de l'estat espanyol"). Finalment, Vicens Vives només contempla els continguts referents a les migracions, no els de la població dels diferents territoris (taula 4).

5.4 Valoració dels llibres de text seleccionats

Hem cregut convenient fer una valoració dels llibres de text que s'han seleccionat per a fer el present treball en quant a si els continguts que s'hi inclouen, la seva presentació i els exercicis proposats són adequats per a l'estudi de la G. de la Població, així com els recursos tan propis d'aquesta branca de la Geografia, els mapes, les taules estadístiques i els gràfics.

Començant per 2n d'ESO, l'editorial Anaya presenta els continguts d'una manera molt clara i amb els títols molts clars, l'alumne i el docent saben en tot moment en quin apartat estan, ja que la teoria sempre està situada a la part esquerra de l'apartat (cada apartat està format per dues pàgines), i a la resta d'espai hi ha situats mapes, gràfics i taules de dades, així com exercicis.

El que considerem que és més correcte és que a cada un dels mapes, taules o gràfics està hi ha assenyalat l'any al qual fan referència i la font utilitzada per a l'obtenció de les dades, el que no sempre apareix als llibres escolars però que en canvi sí que s'exigeix als alumnes que assenyalin en els seus treballs o exercicis.

Els exercicis proposats creiem que estan ben plantejats, perquè fan raonar als alumnes sobre els continguts explicats i van un pas més enllà d'aquests, però també és possible que el professor hagi d'explicar detingudament el seu raonament i la seva elaboració, perquè no estan adaptats a aquells alumnes amb més dificultats de comprensió.

Pel que fa als gràfics més representatius de la G. de la Població, les piràmides de població, encara que apareixen en diverses ocasions i en diversos formats (en una de les que apareix, per exemple, hi ha superposada informació en cada grup d'edat en funció del lloc d'origen de la població estrangera), l'explicació que es dóna sobre la seva elaboració i comentari és una mica pobre, per tant creiem que el professor hauria d'ampliar-la, i igualment, hauria de fer elaborar als alumnes piràmides de població, perquè és la millor manera d'entendre-les (als exercicis del final del tema n'hi ha un d'específic dedicat a l'elaboració de

dues piràmides i al seu comentari, encara que creiem que els alumnes necessitarien de l'ajuda del professor per a la seva correcta elaboració i comentari).

Els continguts que apareixen al llibre estan tots regits pel currículum, no n'apareixen de més que no estiguin regulats per la normativa.

El llibre de Vicens Vives no té situada la informació de la mateixa manera, sinó que va variant a cada apartat. El que destaca de la teoria és que hi ha moltes paraules escrites en negreta, que marquen allò que se considera més important, el que tant pot suposar un avantatge, perquè els alumnes troben fàcilment la informació, com un desavantatge, perquè els alumnes poden no llegir tota la informació, sinó anar directament a allò marcat en negreta, i passar per alt molta informació que es pot considerar important o que els hi pot ajudar en la comprensió de l'apartat.

Els textos van acompanyats de gràfics, mapes i taules estadístiques, però en cap d'ells es cita la font, el que consideram que no és convenient ni adequat, ja que el que s'ensenya als alumnes és a posar-la en tots els casos. El que sí consideram adequat és el vocabulari que apareix al costat del text, així com algunes curiositats sobre allò que s'explica, que fan més atractius els continguts a l'alumne.

Els exercicis, per la seva banda, creiem que estan massa enfocats a la repetició de la teoria, no es demana una reflexió gaire profunda per part de l'alumne. Si bé aquests exercicis estan adaptats a moltes de les capacitats cognitives dels alumnes, no afavoreixen al seu raonament, el que en la nostra opinió és el més important en l'ensenyament, i sobretot en Geografia, a on tots els continguts dels diferents temes tenen una relació entre sí, i només amb el raonament i la reflexió és possible que els alumnes l'entenguin i l'assimilin.

Consideram molt apropiat que hi hagi un apartat específic dedicat a les piràmides de població, encara que en el llibre no hi ha cap exercici per a elaborar-ne cap, i com ja s'ha dit anteriorment, és una mancança pel fet de ser aquesta la

millor manera d'entendre-les i així poder-les interpretar i comentar correctament.

Igual que al llibre de l'editorial Anaya, el llibre de Vicens Vives tampoc inclou continguts que no estiguin regits pel currículum.

Finalment, per acabar amb els llibres de 2n d'ESO, el de Santillana és un llibre en el qual la informació també se presenta d'una manera molt clara, situada a la part esquerra de la pàgina, el que creiem que ajuda als alumnes, perquè així la informació sempre està situada allà mateix i no se li pot passar per alt. Igualment, la informació que hi ha en negreta en el text és poca, només aquella realment important hi està, pel que els alumnes han de llegir tot el text per a destriar aquella informació més important de la secundària.

Com ja s'ha dit en l'apartat de les fonts, en aquesta edició no hi ha taules de dades estadístiques, només mapes i gràfics, i en aquests no s'indica la font. S'ha de dir, però, que dels llibres de 2n d'ESO estudiats és en el que hi ha més mapes, mínim un a cada apartat, el que nosaltres considerem molt apropiat per a l'ensenyament de la Geografia.

En alguns apartats del llibre hi ha també textos per a ampliar els continguts, el que és beneficiós per a mostrar als alumnes que allò que aprenen té una repercussió en la vida real. Igualment, també s'indica amb un requadre definicions del glossari específic del tema, el que ajuda a l'alumne a la comprensió dels continguts.

Els exercicis proposats en el llibre són adequats als continguts explicats i variats en la seva metodologia, fent que s'hagin d'interpretar la majoria dels mapes, gràfics i textos que apareixen. Creiem que el nivell de dificultat és l'adequat per al curs al qual està destinat, encara que aquest puja a les activitats del final del tema, a on, entre d'altres coses, es demana elaborar gràfics (quan al llarg del tema no s'ha demanat en cap moment).

Els continguts d'aquest llibre també es regeixen per l'establert, és a dir, no hi ha continguts que estiguin "fora" del currículum.

Passant als llibres de 3r d'ESO, hem pogut comprovar com coincideixen en el format del llibre del curs anterior de la seva respectiva editorial, tant en presentació com en metodologia de les activitats.

Així, el d'Anaya continua presentant la informació de manera molt clara i ordenada, marcant en negreta només allò més essencial del text. A tots els recursos que hi apareixen (mapes, taules de dades i gràfics) hi ha assenyalada la font, i s'ha de fer notar la major presència de mapes que en el llibre de 2n d'ESO. El vocabulari, igualment que el llibre de 2n, està explicat a la part posterior d'aquest. Hi ha una major presència de fórmules de taxes, emmarcades a un costat del text.

Els exercicis proposats són igualment en l'edició de 3r d'ESO enfocats al raonament de l'alumne sobre els continguts explicats, molts d'ells basats en els mapes, taules de dades estadístiques i gràfics que apareixen junt a la teoria.

Igual que al llibre de 2n d'ESO de la mateixa editorial hi ha un apartat específic d'elaboració i comentari d'una piràmide de població.

En aquesta edició del llibre de Ciències Socials d'Anaya ja apareixen molts continguts que estan fora dels establerts pel currículum, que si bé nosaltres creiem que mai és de més incloure'ls, per a la correcta i segura assimilació d'aquests, tal vegada els alumnes ho percebin com a una repetició de continguts del curs anterior sense sentit, el que acaba provocant el rebuig cap als estudis. Els continguts que s'han afegit als del currículum són dos repassos del que ja se va estudiar, un sobre la població i la seva distribució i l'altre dels moviments naturals de població; hem de dir, però, que el primer, encara que ja s'hagi vist al curs anterior, no està de més tornar-lo a ensenyar a 3r, per la relació que té amb les migracions, contingut que sí entra a aquest curs educatiu. Els dos següents punts del llibre, "El creixement natural. Diferències i etapes" i "L'estructura demogràfica i els seus desequilibris", també són una repetició dels continguts de 2n, si bé el primer d'ells no està presentat com a tal al llibre de la mateixa editorial de 2n, i per tant creiem que s'hi hauria d'incloure tal i com està presentat a 3r.

El llibre de l'editorial Vicens Vives és menys clar en la separació dels diferents subapartats, els paràgrafs són més curts, pel que hi ha menys informació en cada apartat, i molta informació que hi apareix està en negreta, el que fa que els alumnes creguin que tota la informació és important, i no saben destriar allò més essencial.

Pel que fa a la informació complementària dels recursos propis de la G. de la Població creiem que és insuficient. En aquesta edició de Vicens Vives hi ha moltes fotografies que il·lustren els continguts, però falta, en la nostra opinió, informació a partir de mapes, taules de dades i gràfics. Igualment, només hi ha un text per a fer-ne un comentari als exercicis del final del tema. Aquest fet pot provocar que els alumnes no relacionin els comentaris de text amb la Geografia, que ja que la costum és elaborar comentaris de mapes, el que és una idea equivocada de l'estudi de la Geografia.

Els exercicis són, sobretot, de repetició de la teoria que apareix a cada apartat i d'una interpretació molt bàsica dels mapes, taules de dades i gràfics.

Al final del tema hi ha un apartat de lectura i interpretació d'una piràmide de població, però no de la seva elaboració, pel que creiem que aquest apartat queda incomplet.

En aquest llibre no hi apareix cap contingut extra dels regits pel currículum, excepte una petita introducció-resum de les principals variables que s'estudien en Demografia, el que creiem que és favorable per a fer un repàs de l'apàrs el curs anterior i entendre així millor els continguts propis de 3r.

Finalment, opinam que el llibre de 3r d'ESO de Santillana presenta els textos de la teoria d'una forma molt clara, igual que al llibre del curs anterior.

Els mapes que hi apareixen, encara que són menys, consideram que són adequats perquè són mapes de diferents tipologies, no només mapes de coropletes, que solen ser els típics en l'estudi de la Geografia Humana, sinó també de cercles proporcionals, de fluxos (molt típics en l'estudi de les migracions) i de

barres. Així mateix, però, consideram que són incorrectes les formes en quant no es cita la font, igual que en la resta de recursos.

Els exercicis que s'hi proposen són variats, tant perquè es demana una repetició dels continguts per a què els alumnes els assimilïn com una interpretació dels textos, gràfics o mapes, o una reflexió sobre allò explicat.

En aquest llibre de Santillana es dediquen tres temes complets a l'estudi de la G. de la Població, el que creiem que és excessiu, i més tenint en compte que el primer d'ells no està regulat pel currículum, sinó que és una repetició completa dels continguts de 2n. Igualment, del tercer tema també hi ha continguts que es repeteixen del curs anterior, com l'evolució de la població espanyola. D'un altre dels continguts del tercer tema, "Les migracions a Espanya", és dubtosa la seva adequació al curs de 3r d'ESO, perquè tot i que no està marcat com a tal pel currículum de la CAIB i es podria entendre que fa referència al contingut de 2n d'ESO d'"Anàlisi i valoració de les conseqüències dels comportaments demogràfics actuals a l'estat espanyol", creiem que aplicar-lo a 3r d'ESO també és correcte per l'exemplificació de les migracions a un territori concret.

6. CONCLUSIONS

Aquest treball ha estat dedicat a conèixer l'adequació dels llibres de tres de les editorials de llibres de text més utilitzades a l'estat espanyol, Anaya, Vicens Vives i Santillana, als continguts establerts pel currículum a la Geografia de la Població, branca de l'assignatura de Ciències Socials. Igualment, s'ha considerat si la presentació dels continguts d'aquests llibres era l'adequada per a l'ensenyament d'aquesta disciplina a Secundària.

L'objectiu final era conèixer quines són les mancances del sistema educatiu referides al tema de la G. de la Població per a què els professionals de l'educació, juntament amb els professionals de la matèria, hi puguin posar una solució. Creiem que aquesta acció és molt necessària a un país com Espanya, a on el fracàs i l'abandonament escolar estan a l'ordre del dia, i on tot i la demostració política d'un intent de canvi de sistema, aquest mai s'ha plasmat en la realitat, el que provoca que els resultats educatius ens situïn a la cua dels països de la Unió Europea en fracàs escolar.

En la nostra opinió la G. de la Població és una matèria fonamental en l'ensenyament secundari, perquè permet la comprensió de molts problemes i situacions reals per part dels alumnes, i ajuda a forjar uns valors entre els alumnes i a formar ciutadans, sent aquest, a més, l'objectiu principal de les Ciències Socials i de l'Educació Secundària Obligatòria.

L'ensenyament de la G. de la Població creiem que ajuda en molts aspectes de l'aprenentatge dels alumnes. Primera perquè amb el seu aprenentatge els alumnes entenen com està formada la societat, veient que hi ha moltes realitats diferents de la seva personal o la de la seva família, perquè cada persona està condicionada pel lloc a on va néixer, pel número de membres de la seva família (no estan en les mateixes condicions una família monoparental que una amb dos progenitors, o una família amb un únic fill d'una altra on hi ha cinc germans), o bé perquè el nivell de formació d'una persona condiciona aspectes demogràfics (el número de fills, l'edat a la primera maternitat o inclús la mortalitat), i d'aquesta manera, amb la comprensió de la realitat diversa, es poden

assimilar més les diferències de la societat, una manera de que els valors que es volen transmetre a l'ESO siguin inculcats a l'alumnat.

En segon lloc, sabent G. de la Població els alumnes podran entendre molts problemes socials que es tenen actualment i que es tendran en el futur, com la falta de finançament per a pagar el sistema de pensions del futur si no hi ha un canvi en l'estructura per edats de la població, el principal problema que ocupa ara mateix als polítics i a l'opinió pública, i sabent que les solucions poden arribar des de diferents bandes i així aprendre a tenir una opinió crítica al respecte. El problema és que en la nostra societat hi ha molts altres problemes derivats relacionats amb la demografia que en aquest moment no tenen un ressò públic, però que a mitjà o llarg termini se'n coneixeran els efectes. Aquests poden ser els efectes de la crisi econòmica sobre la natalitat a l'estat espanyol, ja que s'ha demostrat que hi ha una correlació directa, i que a més és negativa, però saber que no en totes les províncies espanyoles es dona de la mateixa manera, i algunes de les causes d'aquestes diferències territorials podrien ser les polítiques públiques o el model econòmic de cada regió.

Consideram molt important també de l'aprenentatge d'aquesta branca de la Geografia el coneixement de les fonts demogràfiques, perquè aquestes estan basades en la societat, i és d'obligatorietat col·laborar en la seva elaboració si així se'ns demana. És per això que els alumnes han de saber de la seva existència, així com entendre el perquè de la seva elaboració per a poder-hi i voler-hi col·laborar.

Aquesta branca de la Geografia, així com moltes de la resta de la Geografia Humana, ajuda així mateix a la major comprensió dels gràfics i taules estadístiques, recursos tan propis d'aquesta disciplina i amb els quals ens trobam dia a dia.

En el desenvolupament del treball hem pogut comprovar com només en un dels casos un dels llibres complia completament els continguts del currículum. Aquest fet ens demostra que si bé l'ús dels llibres de text està estès entre el professorat docent i els alumnes no conceben una educació sense la seva uti-

lització, no és del tot adequat l'ensenyament de la G. de la Població només amb la informació que donen els llibres, sinó que aquesta s'ha d'ampliar fins a assolir tots els continguts establerts pel currículum.

Per tot l'exposat fins ara, tant pel que pot oferir l'aprenentatge de la G. de la Població com per la presentació dels continguts per part dels llibres de text de les editorials seleccionades, creiem necessària una modificació dels continguts que exigeix la normativa autonòmica, perquè aquests són insuficients per a la comprensió total de la disciplina i de la seva plasmació en la societat, però també que els que ara són obligatoris es compleixin als llibres de text. Per a què això sigui possible, però, és necessari sens dubte un apropament entre els professors de Secundària i els investigadors de la matèria, perquè els primers tenen una feina molt dura (educar a un grup d'adolescents, no només en Geografia, sinó, i, sobretot, en valors), i els segons estan aïllats dels problemes dels primers i massa ocupats en la seva tasca, indubtablement molt important, el que tot plegat no afavoreix a la comprensió mútua i a l'apropament d'idees i inquietuds.

No cal oblidar, emperò, que la majoria dels professors de Secundària de Ciències Socials han rebut una formació adequada en Geografia, i encara menys els dels darrers plans d'estudi universitaris, o només s'estudia una de les tres principals Ciències Socials, no tenint el perquè saber res de la resta, fins que s'arriba a l'institut com a professor, moment en el qual s'ha de passar a ser un expert en totes, pel que és molt difícil que aquest professor s'instrueixi en profunditat en les matèries.

Creiem, per tant, que els llibres de text haurien de ser modificats per a què compleixin amb allò estipulat pel currículum de la CAIB, per a què l'aprenentatge de la G. de la Població sigui complet per part dels alumnes. És a dir, que incloguin tots els continguts mínims i que no en repeteixin entre els diferents cursos d'ESO en els que s'estudia aquesta disciplina, per a evitar el rebuig per part dels estudiants i de la societat dels estudis de secundària i de la Geografia. Igualment creiem que és important que la metodologia qualitativa

sigui inclosa en el seu estudi, donada l'evidència dels seus resultats positius en la investigació.

7. REFERÈNCIES

ALBERT, A.; BENEJAM, P. ; CAS, M.; COMAS, P.; OLLER, M. (2011) *Ciències Socials, Geografia. Nou Cives*. 3. Espanya: Vicens Vives.

BURGOS, M.; MUÑOZ-DELGADO, M. C. (2011) *Geografia. Ciències Socials. 3r educació secundària*. Madrid: Anaya.

BURGOS, M.; MUÑOZ-DELGADO, M. C. (2012) *Ciències Socials. Geografia i Història, 2n educació secundària*. Madrid: Anaya.

CAPEL, H.; et al. (1985) *Geografía para todos. La Geografía de la enseñanza española durante la segunda mitad del s. XIX*. Barcelona: Libros de Frontera.

CLARKE, J. (1965) *Population Geography*. Oxford: Pergamon Press.

Decret 73/2008, de 27 de juny, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears.

DE LÁZARO, M. L. (2001) "La Geografía en el Bachillerato y en la enseñanza secundaria obligatòria" a *La formación geogràfica de los ciudadanos en el cambio de milenio*. 591-609.

DE MIGUEL, R. (2013) "¿Podemos aprender de Iso currícula de Geografía y Ciencias Sociales existentes en otros países europeos?" a *Innovación en la enseñanza de la Geografía ante los desafíos sociales y territoriales*. 71-103.

Federación de Gremios de Editores de España (2013) *Hábitos de lectura y compra de libros en España. 2012*.

FONTAINE, L.; EYZAGUIRRE, B. (1997) "Por qué es importante el texto escolar" a *Estudios Públicos*, 68, 355-369.

FULLER, B. (1987) "What School Factors Raise Achievement in the Third World" a *Review of Educational Research*, 3, vol. 57, 255-292.

FUNDACIÓ GUILLEM CIFRE DE COLONYA (2014) *Anuari d'educació de les Illes Balears. 2014.*

GARCÍA, M.; GATELL, C.; ALBERT, A.; BENEJAM, P. (2012) *Ciències Socials, Geografia i Història. Nou Cives. 2n educació secundària.* Espanya: Vicens Vives.

GEORGE, P. (1951) *Introduction à l'étude géographique de la population dans le monde.* París: P. U. F.

GONZÁLEZ, I. (2001) "La formación inicial y permanente del profesorado de Geografía. Una necesidad y un reto en el momento actual" a *La formación geográfica de los ciudadanos en el cambio de milenio.* 673-701.

GONZÁLVEZ, V. (1999) "Notas sobre el valor educativo de la Geografía de la Población" a *Investigaciones Geográficas*, n. 2, 23-32.

HENRY, L. (1976) *Demografía.* Espanya: Editorial Labor.

JONES, H. (1981) *A population geography.* Londres: Harper.

JUAN, E. ; VIVES, M. (2007) *Geografía. 3r ESO.* Espanya: Santillana.

JUAN, E. ; VIVES, M. (2008) *Geografía i Història. 2n ESO.* Espanya: Santillana.

LÓPEZ, R. (2006) "Geografía, planes de estudio y libros de texto" a *Cultura geográfica y educación ciudadana.* 715-725.

MARCO, M. (2002) "Geografía y enseñanza secundaria (La educación en la mirada)" a *Investigaciones Geográficas*, n. 29, 71-82.

MINISTERI D'EDUCACIÓ, CULTURA I ESPORTS (2014) *Datos y cifras. Curso escolar 2014/2015.*

MOLINA, S.; SAURA, O. (2014) "Globalización y migraciones. El tratamiento de la Geografía de la Población en los libros de texto de Ciencias Sociales" a *ENSAYOS, Revista de la Facultad de Educación de Albacete*, n. 29-1, 65-81.

PARCERISA, A. (1996) *Materiales curriculares. Como elaborarlos, seleccionarlos y usarlos*. Barcelona: Graó.

PUYOL, R.; ESTEBANEZ, J.; MENDEZ, R. (1988) *Geografía humana*. Espanya: Catedra.

REQUES VELASCO, P. (2006) *Geodemografía. Fundamentos conceptuales y metodológicos*. Universitat de Cantàbria.

SEGRELLES SERRANO, J. A. (dir.) (2002) *Geografía humana: fundamentos, métodos y conceptos*. San Vicente (Alicante): Club Universitario.

SOUTO, X. M. (2013) "Didáctica de la Geografía y currículo escolar" a *Innovación en la enseñanza de la Geografía ante los desafíos sociales y territoriales*. 121-146.

TREWARTHA, G. (1969) *Geography of population: world patterns*. Traducció castellana, Buenos Aires: Marymar.

VALLS, R.; PINEDA, F.; MARTÍNEZ, N. (2009) "El uso del libro de texto de Historia de España en Bachillerato: diez años de estudio, 1993-2003 i dos reformes (LGE-LOGSE)" a *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales*, 23, 3-35.

VALLS, R.; LÓPEZ, R. (2011) "El anàlisis y evaluación de los manuales escolares de Historia: un estado de la cuestión" a *La evaluación en el proceso de enseñanza y aprendizaje de las ciencias sociales. Volumen II*. 295-303.

VILARÓ i GÜELL, M. (2010) "Una reflexió i una proposta relatives a l'ensenyament de la geografia en el marc de l'assignatura de ciències socials" a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 56/2, 357-365.

WOODS, R. (1979) *Population Analysis in Geography*. Londres: Longman.

ZELINSKY, W. (1971) *Introducción a la Geografía de la Población*. Espanya: Vicens Vives.

8. BIBLIOGRAFIA

CAPEL, H. (1989) *Geografía humana y ciencias sociales: una perspectiva histórica*. Barcelona: Montesinos.

FERNÁNDEZ, M.; MENA, L.; RIVIERE, J. (2010) "Fracaso y abandono escolar en España" a *Colección Estudios Sociales*, 29. Fundació La Caixa.

GARCÍA, A. L.; MORCILLO, J.; PLATA, J. (2001) "El conocimiento de la materia en los profesores de Geografía de enseñanza secundaria" a *La formación geográfica de los ciudadanos en el cambio de milenio*. 641-651.

GEORGE, P. (1974) *Población y poblamiento*. Espanya: Edicions 62.

GONZÁLEZ ORTIZ, J. L. (1997) "Apuntes acerca de la Geografía en el nuevo sistema educativo" a *Papeles de Geografía*, 26, 93-108.

GOZÁLVEZ, V. (1991) "Notas sobre el estado actual de la investigación en Geografía de la Población" a *Cuadernos de Geografía*, n. 50, 215-225.

LEGUINA, J. (1981) *Fundamentos de demografía*. Espanya: Siglo veintiuno de España.

OVERBEEK, J. (1984) *Historia de las teorías demográficas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

REAL DECRETO 1631/2006, de 29 de diciembre, por el que se establecen las enseñanzas mínimas correspondientes a la Educación Secundaria Obligatoria.

SANDOYA, M. A. (2006) "Los libros de Geografía en la ESO. Criterios para su selección" a *Cultura geográfica y educación ciudadana*. 783-794.

VERA, A. L.; DE LÁZARO, M. L. (2010) "La enseñanza de la Geografía en Bachillerato a partir del análisis de los libros de texto" a *Didáctica Geográfica*, n. 11, 169-197.

ZÁRATE M. A.; RUBIO, M. T. (2006) *Glosario y prácticas de Geografía Humana*. Espanya: Editorial Universitaria Ramón Areces.

9. ANNEXOS

Annex 1: *El contingut de la geografia de la població. Programa de Trewartha (1953)*

- I. Geografia de la població en el passat. Com va ser poblada la terra.
 - a. Prehistòria
 - b. El món antic
 - c. El món medieval
 - d. El món modern
 - i. Els períodes precensals
 1. Creixement comparatiu de la població a les grans regions mundials
 2. L'emigració europea i la difusió de la tecnologia occidental
 - ii. El període dels grans censos nacionals
 1. Diferències quantitatives i qualitatives de les dades de població
- II. Les xifres de població
 - a. Les dimensions de la població mundial
 - b. Dinàmica de les xifres
 - i. Taxes diferencials de creixement demogràfic
 1. Models i diferències espacials de la natalitat i la mortalitat
 2. Les piràmides d'edat com a indicadors del creixement futur
 3. Models espacials definits a partir de les taxes brutes de creixement natural i taxes de reproducció neta
 4. Canvis espacials i variabilitat de la població
 5. Significat de les diferències espacials de les taxes de creixement demogràfic
 - c. Aspectes espacials de la superpoblació i infrapoblació
 - d. Distribució de la població

- i. Aspectes generals de la distribució
 - 1. L'ecumene i l'anecumene
 - a. Les fronteres de l'ecumene
 - 1. La barrera polar
 - 2. La barrera de l'aridesa
 - 3. La barrera dels tròpics plujosos
 - b. L'expansió de l'ecumene i el creixement demogràfic
 - i. Característiques de la distribució de la població a escala continental i subcontinental
 - ii. Distribució de la població per tipus de poblament
 - iii. Modalitats en la distribució de les densitats demogràfiques
 - 1. Densitat aritmètica
 - 2. Densitat fisiològica
 - 3. Densitat agrícola
 - 4. Densitat econòmica general (relació home i terra)
 - e. Migracions i moviments de la població
 - i. Migracions internacionals
 - 1. Regions d'emigració i els seus efectes
 - 2. Regions d'immigració i els seus efectes
 - ii. Migracions interiors i locals
 - 1. Migracions camp-ciutat
 - 2. Migracions estacionals
 - 3. Moviments diaris
- III. Característiques de la població i modalitats regionals de la seva distribució
 - a. Les característiques biològiques de la població
 - i. Mida, forma i color corporals

- ii. Raça
- iii. Balanç entre els sexes
- iv. Composició per edats
- v. Salut i malaltia
 - 1. Dieta i nutrició
- b. Les característiques socioeconòmiques de la població
 - i. Creences religioses
 - ii. Nivell cultural
 - 1. Grau d'instrucció
 - 2. Analfabetisme
 - iii. Activitat
 - iv. Estat civil
 - v. Residència; rural o urbana, incloent la mida del nucli
 - vi. Nivell de desenvolupament econòmic
 - 1. Utilització de poder inanimat o robots mecànics
 - vii. Costums, hàbit, prejudicis, fidelitats, etc.

Font: Puyol, Estebanez i Mendez (1988) (pàg. 55-56).

*Annex 2: El contingut de la geografia de la població. Programa de Woods
(1979)*

- I. Introducció. Els estudis de població, demografia i geografia de la població
- II. Fonts i qualitat de les dades demogràfiques
- III. L'anàlisi de la mortalitat
- IV. Tendències de la mortalitat
- V. L'anàlisi de la fecunditat
- VI. Tendències en la nupcialitat i fecunditat
- VII. Migració
- VIII. Models sobre l'estructura i el canvi demogràfic
- IX. Projeccions demogràfiques

Font: Puyol, Estebanez i Mendez (1988) (pàg. 55-56).

Annex 3: Població de 16 anys i més per nivell de formació assolit. Percentatges respecte al total del territori. Any 2014.

	Total	Analfabets	Estudis primaris incomplets	Educació primària	Primera etapa d'educació secundària i similar *	Segona etapa d'educació secundària, amb orientació general **	Segona etapa d'educació secundària amb orientació professional (inclou educació postsecundària no superior) ***	Educació superior ****
Espanya	100	1,90	7,00	15,53	28,23	13,05	7,10	27,20
Illes Balears	100	1,85	6,93	11,75	34,35	15,45	6,88	22,78

Font: INE. Elaboració pròpia.

*Primera etapa d'educació secundària i similar **: 1r, 2n i 3r curs d'Educació Secundària Obligatòria, Educació Secundària d'adults i certificats de professionalitat de nivell 1 i similars.

*Segona etapa d'educació secundària, amb orientació general ***: 4t curs d'Educació Secundària Obligatòria; ensenyaments de Batxillerat i similar.

*Segona etapa d'educació secundària amb orientació professional ****: ensenyaments de formació professional, arts plàstiques i disseny i esportius de grau mitjà i equivalents; ensenyaments professionals de música i dansa i similars; ensenyaments de les escoles oficials d'idiomes; programes de qualificació professional inicial i similar; certificats de professionalitat de nivell 2 i similars; formació professional bàsica; certificats de professionalitat de nivell 3; programes de curta durada que requereixen segona etapa de secundària i similars.

*Educació superior *****: ensenyaments de formació professional, arts plàstiques i disseny i esportius de grau superior i equivalents; títols propis universitaris que necessiten el títol de batxiller, de duració igual o superior a 2 anys; Graus universitaris de 240 crèdits ECTS, diplomatures universitàries, títols propis universitaris d'expert o especialista, i similars; Graus universitaris de més de 240 crèdits ECTS, llicenciatures, màsters i especialitats en Ciències de la Salut pel sistema de residència, i similars; ensenyaments de Doctorat.